

Het Bloedplakkaat van 1550

Sluitstuk van de antiketterijwetgeving

In 1550 werd het Eeuwig Edict uitgevaardigd door Karel V. Wat bedoeld was om maatschappelijke rust en eenheid in het rijk te krijgen, werd juist een bron van onrust en tweespalt. Wat ging er vooraf aan dit Bloedplakkaat?

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrond-informatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Instelling van de Bloedplakaten (1550)*.

Hans Vermeer is
redacteur van Kleio.

De mensen kregen het – bijna letterlijk – Spaans benauwd omdat men algemeen geloof hechtte aan (met name) calvinistische propaganda die beweerde dat de Spaanse inquisitie zou worden ingezet in de Nederlanden. De titel van de ets luidt 'Verscheiden wijzen van pijniging, bij de inquisitie gebruikelijk', achttiende eeuw, auteur onbekend.

Het Eeuwig Edict uit 1550 was het beruchte sluitstuk van de antiketterijwetgeving van Karel v. Voorafgaand aan deze verordening waren al tientallen plakaten verschenen waarin steeds meer activiteiten als ketteren werden aangeduid en waarin de daaraan gekoppelde straffen steeds zwaarder werden. Toch brachten die plakaten in de samenleving over het algemeen alleen wat rimpelingen teweeg en konden de plaatselijke overheden hun burgers over het algemeen redelijk goed afschermen tegen deze pogingen van de centrale overheid de rechterlijke macht naar zich toe te trekken.

Bloedbad

Maar dat veranderde in één klap met de uitvaardiging van het Eeuwig Edict. Daarin werd het fundament onder de beschermende rol van de plaatselijke overheden weggeslagen. En daardoor wist iedereen – zowel burgers als overheden – dat de naleving van dit edict zou gaan leiden tot een enorm bloedbad

onder de bevolking. En daarmee was de benaming voor deze verordening in de volksmond snel gevonden: het Bloedplakkaat.

Het Edict van Worms uit 1521 (waarin Luther in de rijksban werd gedaan) is het eerste plakkaat waarin het lutherse gedachtegoed werd veroordeeld. De verordening verbood het drukken en verspreiden van alle niet-orthodox katholieke geschriften en gaf opdracht dergelijke geschriften te verbranden. De straf op bezit of verspreiding van die geschriften bestond meestal uit een geldboete. Maar die veroordeling van het lutherse gedachtegoed was aanvankelijk alleen bekend bij de bovenlaag van de samenleving. Om ervoor te zorgen dat dit bekend werd in alle geledingen moesten er dus voorbeelden gesteld worden.

Die volgden een jaar later in Brussel, Antwerpen en Gent. Dat het oog van Karel v daarbij op Antwerpen viel, was te verwachten. Het was de machtigste handelsstad binnen zijn rijk met internationale contacten dankzij handelshuizen en banken. Maar daardoor ook een gedroomd toevluchtsoord voor mensen met lutherse of andere protestantse sympathieën. Op 13 juli 1521 verzamelde de burgerij zich op de Grote Markt van de stad om getuige te zijn van een van de eerste boekverbrandingen. Voor de notabelen was een tribune opgericht en de ambachtslieden hadden goed uitzicht op het gebeuren vanuit hun gildehuizen langs het plein. Zij zagen hoe de stadsbeul, nadat de tekst van de verordening was voorgelezen, het vuur stak in de houten stellage waarop honderden lutherse geschriften waren opgestapeld.

De gevoelens van de toeschouwers zullen waarschijnlijk zeer gemengd zijn geweest. Voor veel toehoorders was dit misschien de eerste keer dat zij hoorden dat lutherse denkbeelden als ketteren werden beschouwd. Anderen zullen niet begrepen hebben waarom het plakkaat zich niet richtte tegen de kwalijke praktijken van de katholieke kerk zelf, zoals de aflatenhandel. Maar de meesten zullen gewoon gedacht hebben dat het zo'n vaart niet zou lopen.

Landjuwelen

Het liep aanvankelijk inderdaad niet zo'n vaart, ondanks het feit dat de plakaten steeds strikter en strenger werden. Was de doodstraf voor afgedwaalde geestelijken al vanaf 1523 een feit, vanaf

1529 werd die ook opgelegd aan niet-geestelijken. Een plakkaat uit 1531 bepaalde dat drukkers en schrijvers die zich niet aan de verordening hielden, konden rekenen op een brandmerk, een afgehakte hand of uitgestoken oog. In 1535 verscheen het meest extreme plakkaat tot dan toe, waarin bepaald werd dat alle anabaptisten ter dood moesten worden gebracht. Toch leidde dit plakkaat tot relatief weinig ophef – onder katholieken noch onder lutheranen – wat een gevolg was van de neergeslagen opstand van anabaptisten onder Jan van Leiden in Münster in het jaar daarvoor. In 1546 werd in een plakkaat een index van verboden boeken uitgevaardigd, opgesteld door de Universiteit van Leuven. Maar al die plakkaats hadden niet het effect dat Karel v voor ogen had, namelijk totale uitroeiing van het protestantisme en het in ere herstellen van het orthodox katholieke geloof als bindmiddel van de samenleving in zijn rijk. Hij ergerde zich aan de vaak onuitgesproken sympathie onder delen van de bevolking voor het lutherse gedachtegoed. Die sympathie werd soms ook openlijk geëtaleerd, zoals blijkt uit de optredens van stedelijke rederijkerskamers. In die kamers hadden burgers uit de bovenlaag zich verzameld om in hun vrije tijd gedichten en toneelstukken te schrijven en op te voeren. Regelmatig werden er zogenaamde ‘landjuwelen’ gehouden: groots opgezette wedstrijden tussen rederijkerskamers uit verschillende steden waarbij elke kamer een stuk opvoerde dat gebaseerd was op een bepaalde spreuk of vraagstelling. In 1539 won de Antwerpse kamer De Violieren het landjuweel in Gent. Het stuk van De Violieren gaf een correct katholiek antwoord op de vraagstelling. Maar in de stukken van andere kamers kwamen ook protestantse antwoorden naar voren. Om problemen met de overheid voor te zijn, besliste het stads-

bestuur van Antwerpen daarom dat De Violieren vijftig jaar lang geen landjuweel in hun stad mochten organiseren.

Rechtszaak

In tegenstelling tot het algemene beeld was de inquisitie veel minder bloeddorstig dan tot voor kort werd gedacht. Zo werd de rechtsgang rondom een verdachte zeer nauwkeurig omschreven: de inquisitie mocht tijdens de zittingen de verdachte ondervragen en een straf opleggen, maar alleen de wereldlijke macht mocht de straf uitvoeren (waardoor de inquisitie altijd kon volhouden dat ze geen bloed aan de handen had).

Het doel van de inquisitie was niet om zo veel mogelijk mensen de dood in te jagen, maar juist om zo veel mogelijk verdwaalde zielen te redden. Naar schatting zijn er tot 1575 ongeveer drieduizend protestanten gedood, waarvan twee derde behoorde tot de beweging van de anabaptisten. Een veelvoud daarvan moest wel verschijnen voor een inquisitierechtbank, maar kwam er zonder al te veel kleerscheuren vanaf, mits ze hun dwalingen herriepen en spijt betuigden. Alleen de mensen die tot het einde van hun rechtszaak, en zelfs na martelingen, halsstarrig vasthiel- den aan hun ideeën werden overgedragen aan de wereldlijke overheid en gedood.

In 1534 namen anabaptisten onder leiding van Jan van Leiden de stad Münster in en stichtten daar het zogenaamde Nieuwe Jeruzalem. De stad werd een jaar later heroverd door de plaatselijke bisschop. Aan de Sint-Lambertuskerk hangen nu nog de kooien waarin de lijken van enkele aanstichters werden getoond.

‘In tegenstelling tot het algemene beeld was de inquisitie veel minder bloeddorstig dan tot voor kort werd gedacht’

Een voorbeeld hiervan is de rechtszaak rondom de familie Thys in Mechelen in 1555. Twee broers, de moeder en een dochter uit dat gezin werden opgepakt wegens het aanhangen en verspreiden van ketters gedachtegoed. Er volgde een langdurig proces waarin de broers volhardden in hun opvattingen. Hun proces duurde maanden en de broers kregen volop de gelegenheid hun dwalingen te herroepen maar weigerden dat keer op keer. Ten slotte werden zij door de inquisitierechtbank in de kerkelijke ban gedaan, werd hen door de schout het burgerrecht afgenomen en eindigden ze op de brandstapel. Dat lot ontlieden moeder en dochter. Zij herriepen namelijk al snel na hun arrestatie hun opvattingen en betoonden zich berouwvol. Waarop de inquisitie hen weer genadevol opnam in de armen van de Moederkerk. Met als enige straf het verplicht bezoeken van de kerkdienst, enkele dagen leven op water en brood en het bijwonen van de Processie van het Allerheiligst Sacrament.

Dilemma

Karel v was voor de uitvoering van de opgelegde straffen dus sterk afhankelijk van de plaatselijke overheden. En juist die voelden niets voor een strenge ►

De Grote Markt in Mechelen, de executieplaats van de gebroeders Thys. Foto: Paul Hermans, 2012.

vervolg van hun burgers en beriepen zich op hun rechten en privileges. Die houding is begrijpelijk. Toen in 1542 Maarten van Rossem met een leger van vijftienduizend man voor de stadsmuren van Antwerpen verscheen, waren het vooral de burgers zelf die de muren bemanden. Zij stonden daar zij aan zij met de buitenlandse kooplieden en hun verwanten die hun kantoor in de stad hadden. Die kooplieden verwierven uit eigen middelen huurlingen om mede de muren te bemannen. En onder die burgers, kooplieden en huurlingen zullen zeker mannen hebben gestaan met protestantse sympathieën. Dit voorval toont het dilemma van elke plaatselijke overheid: moest je de eensgezindheid in je stad of streek op het spel zetten om een maatregel van de centrale overheid uit te voeren, een overheid waarop je in gevaarlijke tijden nauwelijks kon vertrouwen? Bovendien was het voor de notabelen van die overheden veel persoonlijker dan voor de centrale overheid in Brussel. Verschil in godsdienstige overtuigingen liep immers dwars door families, dwars door vrienden- en kennissenkringen en dwars door handelsrelaties. En het waren bovendien die burgers waaraan zij hun functie te danken hadden! Plaatselijke overheden beriepen zich daarom op hun privileges en spraken geen straffen uit of veel lagere

dan Karel v zou willen. Of zij verdwenen een tijd uit de stad om de rechtspraak dwars te zitten. Bovendien had een aangeklaagde altijd de mogelijkheid uit te wijken naar een ander land (meestal Engeland) of andere stad of streek. De Nederlanden bestonden immers uit vele streken en steden met verschillende rechten en privileges, waar het gemakkelijk onderduiken was.

Op scherp

Bij Karel v drong het door dat hij de sympathie voor protestants gedachtegoed in de hoofden van mensen niet kon uitroeien. Dus besloot hij de onwil van de plaatselijke overheden aan te pakken. En dat gebeurde in het Eeuwig Edict dat in 1550 werd uitgevaardigd. Dit plakkaat is eigenlijk weer een opsomming van al die feiten die als ketterij te boek stonden en de straffen die op de overtredingen stonden. Maar twee bepalingen in dit plakkaat waren nieuw en zetten plotseling de hele samenleving op scherp. De eerste bepaling was gericht aan de plaatselijke overheden. Zij werden gedwongen voortaan zonder dralen de straffen ten uitvoer te brengen die door de inquisitie werden opgelegd. Daarbij werd uitdrukkelijk vermeld dat eerder verleende privileges en gunstbrieven daarbij terzijde werden geschoven. Iedere notabele die dit weigerde of tegenwerkte, zou uit zijn ambt worden gezet en zijn bezittingen zouden verbeurd worden verklaard. Dit betekende concreet dat de bescherming van burgers door plaatselijke overheden helemaal wegviel.

‘Plaatselijke overheden beriepen zich op hun privileges en spraken geen straffen uit of veel lagere dan Karel V zou willen’

De tweede bepaling betrof de vestiging van nieuwe bewoners in een stad of streek. Voortaan was iedere nieuwkomer verplicht een bewijs te overleggen van zijn pastoor waarin die verklaarde dat de bezitter katholiek was. En dit betekende een einde aan de mogelijkheid tot uitwijken van een verdachte naar een andere stad of streek in de Nederlanden. Voortaan moest dus alles wat in de plakkaaten werd genoemd tot op de letter worden nageleefd. Dat betekende eigenlijk het opleggen van de doodstraf bij elke activiteit die met ketterij te maken had, zoals het drukken en verspreiden van ketterse geschriften en spotprenten, het huisvesten van ketters en het bijwonen van ketterse bijeenkomsten. Het betekende de dood door onthoofding voor mannen, de dood door levend begraven worden voor vrouwen, de dood door het vuur voor mensen die halsstarrig vasthielden aan hun ketterse ideeën. Dat maakte dit plakkaat inderdaad tot een Bloedplakkaat. ■

Verder lezen

tinyurl.com/y7ryf7jj Op deze site staat het artikel ‘De inquisitierechtbank van Peter Titelmans in de zestiende eeuw in Vlaanderen’ (uit *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*). Anders dan de zwaarte van de titel doet vermoeden is het een zeer leeswaardig stuk om een indruk te krijgen van de concrete aanpak van de inquisitie in de Nederlanden.

tinyurl.com/yblkbua0 Voor hen die meer willen weten over de rederijkerskamers.

tinyurl.com/y7552lsr Hier staat (tot in detail) het proces en de terechtstelling van de gebroeders Thys uit Mechelen beschreven.

tinyurl.com/ydd885zu Zin en onzin over de inquisitie.

tinyurl.com/yd2ylms8 Protestantse propaganda en spotprenten.

tinyurl.com/ycyk928b De werkwijze van de inquisitie onder Karel v.

